

DİL İÇİ İLİŞKİLER BAĞLAMINDA MAHDUMKULI DİVANİ*

Language Relationships within in the Context of Mahdumkuli Divan

Диван Махдумкулы в контексте внутри языковых связей

Ali AKAR**

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 29-40

Özet: Türklerin en kalabalık ve en etkili topluluklarından olan Oğuzların dilleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genellikle tek lehçe üzerinde betimlemeli gramer çözümleridir. Oğuz lehçelerinin kendi aralarındaki ve diğer Türk lehçeleriyle olan dil ilişkileri ise yeterince incelenmiş sayılmaz. Doğu Oğuzcasının önemli tarihî metinlerinden olan Mahdumkuli Divanı'ndaki dil öğeleri bu ilişkileri aydınlatacak veriler bakımından incelenebilir. Bu incelemeler sonunda Doğu Oğuzcasının ("Türkmençe") Çağatayca ve Batı Oğuzcası ile olan ilişkileri aydınlatılabilir. Ayrıca Divandaki fonetik, morfolojik ve sözlüksel veriler, Oğuz yazı dillerinin kökeni, gelişim ve değişim seyirleri hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkmen Türkçesi, Mahdumkuli Divanı, Lehçelerarası İlişkiler

Abstract: There are many studies about Oghuzs who are the most crowded and the most powerful community of Turks. These studies are usually descriptive grammar analyses on one dialect. However relationships among Oghuz dialects or among Oghuz dialects and the other Turkish dialects have not been studied enough. Mahdumkuli Divan, one of the important historical texts of East Oghuz Turkish, can be investigated as a data that can illuminate these relationships. At the end of these investigations, relationships between East Oghuz Turkish (Turkmen Turkish) and Chagatay Turkish and West Oghuz Turkish will be illuminated. Furthermore, the phonetic, morphological and lexical datas in Divan clue in about Oghuz dialects' basis and the process of change and evolution.

Key words: Turkmen Turkish, Mahdumkuli Divan, Relationships between the dialects

Аннотация: Огузы являются самым многочисленным народом среди тюркоязычных народов, про ихний язык сделано много научных работ. Эти исследования в основном состоят из грамматических анализов одного диалекта. Языковые связи между диалектами Огузов и ихние связи с другими тюркскими диалектами досконально не исследованы. Языковые факты в Диване Махдумкулы который является важным историческим текстом Восточно-Огузского языка должны быть исследованы с точки зрения выявления языковых связей. По выводам этого исследования могут быть выяснены связи Восточно-Огузского языка (Туркменский) с Чагатайским и Западно-Огузским диалектом. Вместе с этим фонетические, морфологические и словарные данные в Диване содержат в себе важные ключевые особенности о роде, развитии и изменении Огузских языков.

Ключевые слова: Туркменский язык, Диван Махдумкулы, связи между диалектами

---

* Bu makale, Tarihsel Gelişimi İçindeki Oğuz Türkçesi ve Kadı Burhaneddin Uluslararası Çalıştayı, (Sivas, 13-15 Ekim 2011)'nda sunulmuş bildirinin gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Muğla / TÜRKİYE. akar@mu.edu.tr

Giriş

Türk toplulukları içinde nüfus ve nüfuz bakımından önemli bir yeri olan Oğuzların dilleri hakkında büyük bir bölümü morfoloji konularında olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda Oğuzcanın diğer Türk lehçeleriyle olan ilişkileri üzerinde pek durulmamış, yalnızca bir lehçe odaklı ve genellikle eşzamanlı gramer çözümlenmeleri yapılmıştır. Oysa Oğuz Türkçesi, 10. yüzyılın ilk yarısından başlayarak bugünkü Batı Kazakistan ve Türkmenistan coğrafyasında, bir yandan Kıpçak ve Karluk lehçeleri, öte yandan bölgedeki İran dilleriyle esaslı biçimde dil ilişkisine girmiş ve bu sebeple önemli değişikliklere uğramış bir lehçedir. 13. yüzyıla kadar Harezm coğrafyasında oluşan ortak Türkçe unsurlardan beslenen Oğuzca, bu yüzyıldan sonra batıya göçen kitlelerle Arap ve Bizans coğrafyalarına taşınmış ve buralarda çeşitli dillerle karşılaşmıştır. Böylece Oğuz Türkçesi Harezm'den Kuzey Afrika'ya, Kırım'dan Sudan sınırlarına kadar geniş bir alanda yüzyıllar boyunca bir bölge dili olarak kullanılmıştır. Bu dil, aynı zamanda dünyanın en önemli dil çeşitliliği olan Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'daki dillerle de karşılıklı etkileşime girmiş ve önemli ödünçlemeler yapmıştır. Böylece, Kuzey Asya'nın Türk coğrafyasından koparak bütün Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'ya yayılan Türk dilinin küresel bir dil hâline gelmesini büyük ölçüde Oğuz Türkçesi sağlamıştır.

Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılan bu lehçenin mekâna bağlı dil dışı şekillenmeleri ve dil içi doğal gelişim süreçlerini karşılaştırmalı yöntemlerle tespit etmek gerekir. Oğuz yazı dilleri her ne kadar belli temel esaslarda birlik gösterse de zaman içinde çeşitli fonetik ve morfolojik gelişmeler yaşamış ve dil dışı etkenler nedeniyle değişikliklere uğramıştır (Akar 2010: 19). Oğuz Türkçeleri arasında tarihî-lengüistik süreçlere bağlı farklılaşma ve benzerliklerin tespit edilmesi için öncelikle ortak tarihî metinler çözümlenmelidir. Bunlar ışığında grup içindeki yazılı dil ve ağızlardaki dil farklılıkları karşılaştırmalı yöntemlerle ortaya konulması karşılaştırmalı lehçe araştırmaları bakımından büyük önem taşır.

Bu makalede, Doğu Oğuzcasının önemli metinlerinden olan *Mahdumkuli Divanı*'nda¹ lehçeler arası ilişkiler tasvirî bir yöntemle ve üç düzeyde (ses, yapı ve sözcük) ele alınacak, sonrasında Türkmencenin Batı Oğuzcası ve Çağatay yazı diliyle olan ilişkileri ve bu bağlamda Çağatay edebî geleneğine göre yazan Türkmen halk şairi Mahdumkuli'nin şiirlerinde Oğuzca özelliklerin korunup korunmadığı hususu irdelenecektir. Bunun için Türkmen yazı dilinin gelişim sürecine kısaca göz atılacaktır.

¹ Bu çalışmada, Hayati Yılmaz tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Mahdumkuli Divanı* kullanılmıştır. Tez, Türkmenbaşı Adındaki Golyazmaları Enstitüsü 400-E'de kayıtlı *Mahdumkuli Divanı* adlı nüshaya dayanmaktadır.

Mahdumkulu Fıragi (1733-1797) 18. yüzyıl Türkmen halk edebiyatının en önemli şahsiyeti sayılır. Şiirlerinde Türkmenlerin sosyal hayatını, önemli evrensel ahlakî prensipleri ve millî birlik ve beraberlik duygularını sade bir dille ifade etmiştir.

Türkmenlerin tarihi Oğuzlarla birlikte ele alınmaktadır. “Oğuz” adına ilk olarak *Orhun Yazıtları*’nda rastlanır. Yazıtlarda verilen bilgilere göre Oğuzlar, Moğolistan’ın kuzeybatısında yaşayan kalabalık ve etkili bir topluluktur (Tekin 2008: 159). 7. ve 8. yüzyıllarda bugünkü Moğolistan ile Kazakistan arasındaki geniş bozkırlar Oğuzların ilk ata yurdu sayılmaktadır. Köktürkler ve onların ardılları olan Uygur hanedanlarının siyasi egemenlikleri sona erdikten sonra 924’te Kıtaylar, Kimek ve Karluklarla birlikte Oğuzları da Moğolistan bölgesinden çıkarınca bunlar Hazar Denizinin doğu kıyılarına, Yayık (Ural) Nehri çevresine yerleştiler (Turan 1993: 5). 10. yüzyılın ilk yarısında bu bölgede Oğuz Yabgu devletini kurdular (Sümer 1992: 62). Daha sonra Kıtaylar, 1017’de Orta Asya’yı işgal edince Oğuzların bu bölgelerde de kalmaları güçleşmiş, bunun üzerine güneybatıya ilerledikten sonra İran’da Selçuk Bey’in önderliğinde birleşerek Selçuklu Devletinin temellerini atmışlardır. Bu arada yurt tuttukları yeni coğrafyalarda yerleşik medeniyetle tanışmışlar, buralarda Yeñi Kent, Cend, Sepren, Karaçuk, Suğnak, Karnak, Sitkun şehirlerini inşa etmişlerdir (Sümer 1992: 50). Böylelikle sosyal ve ekonomik hayatları değişen Oğuz kitleleri, öte yandan bölgede yayılmaya başlayan İslamı kabul ederek Orta Doğu merkezli kültür dünyasına dâhil olmuşlardır. Oğuzların tarih sahnesinde etkili olmaya başlaması Dandanakan Savaşı (1040)’ndan sonradır. Dandanakan’da Gaznelileri yenerek İran sahasında egemenlik kuran Oğuzlar, aynı zamanda batıya ilerleyip Suriye, Azerbaycan ve Anadolu’da da siyasi ve askerî bakımdan üstünlük sağlamışlardır. Malazgirt zaferiyle Doğu ve Orta Anadolu’nun büyük bir bölümüne sahip olan Oğuz soylu beylikler (Danişmendliler, Saltuklular, Artuklular) Bizans’ın doğu sınırlarında ciddi bir güç olarak belirmişler, birkaç yüzyıl içinde bölgenin nüfus bakımından da Türkleşmesine zemin hazırlamışlardır.

Oğuzların tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri de Moğolların 1220’lerde Harezm bölgesini işgal etmeleri olmuştur. Esasen bütün bu coğrafya için çok önemli olan bu tarihten sonra birçok yerleşik unsur gibi Oğuz toplulukları da Moğol tazyikiyle batıya doğru göçmeye başlamışlardır. 13. yüzyılda kitleler halinde Anadolu, Suriye ve Azerbaycan bölgelerine gelen Oğuzlar, Bizans’ın sınırlarına “uç” unsurları olarak yerleş(tiril)mişler ve buralarda kurdukları çeşitli beyliklerle yalnızca askerî ve siyasi açıdan değil demografik bakımdan da etkili olmaya başlamışlardır (Turan 1993: 506). Bu beylikler arasında kısa sayılacak bir zaman diliminde her bakımdan temayüz eden Osmanoğulları, Anadolu’daki Türk birliğini tesis etmiş ve böylece tarihin en büyük Oğuz devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun temeli atılmıştır. Türkçe, bu imparatorluğun resmi dili olmuş ve bir süre sonra bölgedeki önemli kültür dillerinden biri hâline gelmiştir.

Diğer yandan, Mangışlak'ta ve Seyhun boylarında 17. yüzyılın ilk yarısına kadar hanlıklar halinde yaşayan Türkmenler, 1630'larda Moğol asıllı Kalmukların saldırılarına uğrayınca Hive Hanlığı'na bir süre sonra da bölgeye hâkim olan Nadir Şah'a bağlandılar. 18 ve 19. yüzyıl boyunca Hive Hanlığı ve İran'la sürekli mücadele eden Türkmenler, 1881'de Rusların Göktepe'yi ele geçirmelerinden sonra onların egemenliğine girmişlerdir. Bolşevik ihtilalinden (1917) sonra özerk SSCB Türkmenistan Cumhuriyeti kurulmuş (1924) ve bu Cumhuriyet 27 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazanmıştır (Saray 1996: 331).

Oğuz Türkleri 13. yüzyıldan itibaren Doğu ve Batı Oğuzları olarak ikiye ayrıldıktan sonra, 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Anadolu ve Balkanlarda Batı Oğuzcası olan Osmanlı Türkçesi gelişip yazı dili ve edebî dil olurken, Harezmi bölgesindeki Türkmenlerin konuştuğu Doğu Oğuzcası ("Türkmen Türkçesi") 20. yüzyıla kadar sözlü dil olarak kalmıştır. Türkmen Türkçesinin yazı dili hâline gelmesi ancak 1924 yılında mümkün olmuştur. 1928'e kadar Arap harfli, 1928-1940 yıllarında Latin harfli, 1940-1996 yılları arasında da Kiril harfli alfabelerle yazılan Türkmen Türkçesi şu anda Latin esaslı yeni bir alfabeyle yazılmaktadır (Özkan 2002: 120).

Doğu Oğuzları ("Türkmenler") 18. yüzyıla kadar Özbeklerin sonra da Rusların egemenliği altında kaldıkları için Türkmen Türkçesine dayalı bir yazı dili oluşturamamışlardır. Türkmenler, 20. yüzyıla kadar diğer Orta Asya Müslüman Türk toplulukları gibi Çağatay Türkçesi ile yazmışlardır. Fakat Türkmence, Türkmen boyları arasında konuşma dili olarak halk arasında yaşamaya devam etmiştir. Bu dönemlerde yetişen Mahdumkuli, Molla Nepes, Seyidnazar Seydî, Gurbandurdu Zelîlî ve bunlar gibi daha birçok halk şairi *aydım* adı verilen şiirler terennüm etmişler, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi halk diliyle, halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olmuşlardır. Bu şiirler bir süre sonra yazıya geçirilmiştir.

Diğer taraftan Batı Oğuzcası ("Osmanlı Türkçesi") Anadolu, Suriye, Irak, Balkanlar, Kırım ve Kuzey Afrika'da Osmanlı İmparatorluğunun yüzyıllar boyunca resmî dili olarak kullanılmıştır. Böylelikle Oğuzca, Osmanlılar sayesinde bir dünya dili olmuş, edebi ve kültürel bakımdan en gelişmiş Türk lehçesi olarak tarihteki yerini almıştır.

OĞUZCA DİL İLİŞKİLERİ

Erken dönem Oğuzcası (10. yüzyıl öncesi) ile ilgili elimizde şimdilik yazılı kayıtlar mevcut değildir. *Köktürk Yazıtlarında* Oğuzca olduğu tespit edilen kimi özellikler (Korkmaz 1975: 433; Gülsevin 2004: 32) başka lehçelerde de yer almaktadır.² Bu yüz-

² Örneğin; Oğuzca olarak işaretlenen *-pan/-pen* zarf-fiili eki (Korkmaz 1975: 445) Uygur/Karluk grubunda da görülür (Eckmann 2003: 109).

den Oğuz boylarının dilleri ile ilgili erken döneme yönelik somut bir yargıda bulunmak mümkün değildir.

Oğuzca ile ilgili ilk temel bilgelere *Divânü Lügâti't-Türk*'te rastlamaktayız. Kâşgarlı eserinde, 265 kelimenin Oğuzca olduğu kaydını düşmüş (Banguoğlu 1960: 25) ve Oğuzca için bazı fonetik tespitler de yapmıştır. Bunların bir bölümünün Oğuzca olup olmadığı tartışmalı olsa da söz konusu özelliklerden hareketle 11. yüzyılda Türk kitleleri arasında konuşma farklılıkları bulunduğunu, Oğuzların diğer Türk boylarından bazı farklı kelimelere sahip olduklarını, kimi sesleri düşürdüklerini (örneğin, /g/) kimi farklı ekler kullandıklarını öğreniyoruz.

Oğuzcanın tarihî dönemi ile ilgili yazılı ilk eserler Anadolu sahasında görülür. 13. yüzyıldan itibaren yazı dili olmaya başlayan Oğuzcanın ses ve yapı özellikleri burada ortaya çıkmaya başlar. Yeni şekillenmeye başlayan bu yazı dili ile Doğu Oğuzcası arasında ağız farklılıkları var mıydı? Anadolu Türkçesi ile 13. yüzyıl Sırı Derya Oğuzlarının dili arasındaki fonetik ve morfolojik koşutlukların oranı nedir? Doğu ve Batı Oğuzcaları arasındaki bugünkü farklar ne zaman oluşmaya başlamıştır? Bütün bu farklılıkları ve benzerlikleri tespit edebilmek için dönemdeş eserlerin karşılaştırılmasına ihtiyaç vardır. Türkmencenin yazılı kültürü 20. yüzyılda oluşmaya başladığına göre, daha önceki yüzyıllarda Çağatay yazı dilini kullanan Türkmen halk ozanlarının dilleri ile ilgili kesin bir hüküm vermek mümkün görünmemektedir. Ayrıca metinlerin yazıldığı Arap alfabesindeki güçlükler, meseleyi fonetik bakımdan daha da çetrefil hâle getirmektedir.

Bütün Türkmen şairleri gibi Çağatay yazı dili ile yazan Mahdumkulu'nun şiirlerinde önemli ölçüde Oğuzca unsur bulunmaktadır. *Mahdumkulu Divanı*'nda yer alan ve Oğuzcanın temel fonetik ölçütleri olarak kabul edilen söz başı /g-/ ve /d-/ tonlulukları, Oğuzca kabul edilen kimi ekler ve kelimeler, onun Türkmen dilini kullanan bir şair olduğunu göstermektedir. Bu özellikler, yukarıda söz konusu edilen Doğu Oğuzcası ile Batı Oğuzcası arasındaki dil ilişkilerinin düzeyi hakkında önemli ipuçları sağlaması yanında, Oğuzcanın iki coğrafyada ortaklıkları ve farklılıkları üzerinde fikirler yürütülebilmesine de imkân vermektedir.

Bununla birlikte çalışmanın yöntemsel güçlüklerini de ifade etmek gerekir. Bunların başında Arap harfli metinlerde harf-ses ilişkisi gelmektedir. Bilindiği üzere bu alfabede kimi harfler birden çok sesi karşılamaktadır. Türkçedeki dört ünlü ses bu alfabede yalnızca *vav* ile gösterilir. *Kef* işareti hem /k/ hem de /g/ sesini karşılar. Bunun gibi alfabe kaynaklı okuma sorunları ilgili yanılma payları dikkatten uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla Arap alfabesiyle yazılmış olan metinler böyle sorunlar barındırmaktadır. Bu çalışmada,³ alfabeden kaynaklanan transliterasyon sorunları göz önünde tutulmuştur.

³ Bildirideki örnekler, *Hayati YILMAZ, Mahdumkulu Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi) adlı çalışmadan alınmıştır.

I. Fonetik Yapılar

1. Söz başında /d-/</t-/ değişmesi:

Oğuzcanın ayırt edici özelliklerinin başında, Genel Türkçedeki söz başı /t-/ sesinin tonlulararak /d-/ sesine dönüşmesi gelmektedir (Tekin 1999: 145). Türkiye Türkçesi yazı dilinde 13. yüzyıldaki yazım (imlâ) kalıplaşması ve İstanbul'a Balkanlardan gelen Kıpçak nüfusun dile etkisi ile bu kuralın dışında kalan örnekler vardır (*tuz, tut, tart-, tok, tık-*). Azerbaycan Türkçesinde de buna benzer birkaç kalıplaşmış örneğe rastlanır (*tök-*). Günümüz Türkmen Türkçesi de söz başındaki /d-/ değişimi konusunda Genel Oğuz Türkçesinin temel karakteristiğini yansıtır.

Mahdumkulu'nun şiirlerinde geçen *dil* (2/28), *dogrı* (3/7), *dol-* (5/20), *daş* (3/24), *değmek* (3/24), *damak* (7/7), *doldur-* (7/15), *diş* (19/14), *dodağ* (20/63), *dırnağ* (27/1), *demir* (27/1) gibi ön ve art sıradan ünlü taşıyan sözlerde bu özellik açıkça görülür.⁴ Bunun yanında /t/'li örnekler de görülür: *tök-* (2/11), *toyur-* (24/15), *tüş-* (9/15), *tört* (28/6). Bunları Çağatay yazı dilinin etkileri ("katışım") olarak görmek gerekir.

2. Söz başında /g-/</k-/ değişmesi:

Oğuzcanın Genel Türkçeye göre temel farklılıklarından biri de söz başındaki tonsuz damak ünsüzü /k-/'leri tonlulararak /g-/'ye dönüştürmesidir. Arap alfabesinde /k/ ve /g/ fonemlerini ayrı ayrı karşılayan harfler olmadığından ince sıradan ünlü taşıyan kelimelerde bu değişimin seyrini ve oranını tespit etmek bir hayli güçtür. Türkmenistan'daki neşirlerde ve bu makale için esas alınan çalışmada (Yılmaz 2005)'te *geç-*, *geçi*, *gel-*, *gerek*, *gerçek*, *gey-*, *gez-*, *gir-*, *gice*, *git-*, *göç*, *göç-*, *gök*, *göm-*, *gör-*, *göz*, *gözel*, *gül-*, *gün* 'güneş' gibi kelimeler Oğuzca kurala uygun olarak /g/ ile aktarılmıştır. Bunun yanında, *kes-*, *kişi*, *köp* "çok", *keyik* 'geyik', *köl* 'göl', *köy-* 'yanmak', *kiçi* 'küçük', *kölge* 'gölge', *köz* 'köz', *kim*, *könül* 'gönül', *kümüş* 'gümüş' gibi kelimeler de /k/ ile yazılmıştır.

İster /g/ ile ister /k/ ile aktarılsın, bu kelimeler alfabeden kaynaklanan ikili okuma tercihlerine açıktır. Biz, Mahdumkulu'nun yaşadığı İran coğrafyasında /g-/li biçimlerin yaygın olacağını düşünerek Türkmenistan'daki yaygın imlâ biçimine sadık kaldık.

Diğer taraftan art sıradan ünlü taşıyan kelimelerde birer örnek olarak rastlanan söz başı /k/'lar, *gapı*,⁵ *gavın*,⁶ *gaygı*,⁷ *gayrıl-* 'geri dönmek' kelimeleri dışında korun-

⁴ Arap alfabesinin Türkçeye uyarlanışında *tı* ve *dal* harflerinin ikili kullanımlarından kaynaklanan imlâ-fonoloji sorunları vardır. Özellikle 13. yüzyıl Türkiye Türkçesi metinlerinde bu harflerin hangi sesi karşıladığı konusundaki karışıklık, Çağatay Türkçesi ile yazılmış metinler için de düşünülebilir. Fakat Nevâî ve Bâbü'r'ün eserlerinde söz başında yalnızca *tı* kullanılmıştır. Aynı yazı dili ile yazan Mahdumkulu'nda görülen *tı* yanında *dal*'lı kullanımlar, Türkmen ağız özelliklerinin yazıya geçirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

⁵ Bu sözcüğün *kapı* (17a/31-10) ve *kapu* (13b/22-2) şekilleri de vardır (Yılmaz 2005: 654).

⁶ *kavun* (83a/212-16) şekli de bir yerde geçer (Yılmaz 2005: 658).

⁷ *kaygı* şekli kurallıdır (Yılmaz 2005: 659).

muştur. Çağdaş Türkçede hemen hemen tamamen tonlu olan bu yapılar (Tekin 1995: 215), muhtemelen Çağatay yazı dilinin etkisi ile *kaf* ile yazılmıştır.

3. *bol-* ~ *ol-* meselesi:

Oğuzcanın ayırt edici özelliklerinden biri de Genel Türkçedeki *bol-* fiilinin *ol-* şeklinde kullanılmasıdır. Türkiye, Azerbaycan ve Gagauz Türkçelerinde *ol-* şekli kuraldır. Türkmen Türkçesi *bol-* fiilini korumasıyla diğer Oğuz lehçelerinden ayrılmaktadır (Tekin, 1995: 77). *Mahdumkulu Divanı*'nda *bol-* yoğun olarak kullanılmakla birlikte belirli bir oranda da *ol-* fiili görülmektedir.

4. Söz başında /v-/</b-/ değişmesi:

Genel Türkçede söz başı kimi /b-/ler Türkiye ve Azerbaycan Oğuzcalarında /v-/ye dönüşürken Türkmen Türkçesi bu konuda da diğer Oğuz lehçelerinden ayrılarak Kıpçak/Karlık lehçelerinde olduğu gibi /b-/li biçimleri tercih etmektedir. *Mahdumkulu Divanı*'nda da söz başı /b-/ler istikrarlı biçimde korunmaktadır. *bar* 'mevcut' (13/36, 40/28), *bar-* 'varmak' (22/42, 45/99) *ber-* 'vermek' (34/70, 137/10).

Yalnızca bir yerde *var-* [*varam* 169/38] yapısı görülür.

5. Hece başında ve sonunda /g-/ düşmesi:

Genel Türkçe ile Oğuzca arasındaki fonetik değişikliklerden biri de hece başındaki /-g/'lerin durumudur. Genel Türkçedeki yönelme hâli eki {-gA}, sıfat-fiil eki {-GAN} ile geçişli fiiller yapan ettirgenlik eki {-gAr} ekindeki /g/'ler Oğuz lehçelerinde kurallı olarak düşürülür.

Mahdumkulu Divanı'nda yönelme hâli eki Oğuzcada olduğu gibi {+A} şeklindedir. Birkaç örnekte Çağatay etkisi ile {+gA} şekli görülür. *suva yele* (2/17), *işlere* (3/16), *daşa* (3/24), *tahtına* (5/23), *ayrılığa* (11/20). Bunun yanında kalıplaşmış bazı Çağatayca yapılar da görülür. Fakat bunların sayısı Oğuzca özellikli olanlara göre daha azdır: *bizge* (2 kere), *bize* (5 kere); *aşıklarga* (1 kere), *aşıklara* (2 kere).

Diğer yandan Genel Türkçede ve Çağataycadaki {-GAN} sıfat-fiil eki *Mahdumkulu Divanı*'nda Oğuzca kurala uygun olarak {-An} biçimindedir. Kimi kalıplaşmış yapılar da ise {-GAN} biçimi tercih edilmesine rağmen Oğuzca yapılar çoğunluktadır. *beren* "veren" (9 kere), *bergen* "veren" (3 kere); *bilen* "bilen" (6 kere), *bilgen* "bilen" (1 kere) geçmektedir.

Eski Türkçede sıfat yapan {+IIG} ekinin sonundaki /g/'ler de Oğuz lehçelerinde kurallı olarak düşürülmekteydi. Çağatay Türkçesinde bu ekin sonundaki /g/'ler ya korunmuş ya da tonsuzlaşarak /k/'ye dönüşmüştü (Eckmann 2003: 46). *Mahdumkulu Divanı*'nda bu /-g/'ler Oğuzca kurala uygun olarak düşmüştür. *atlı* (103/2) 'atlı', *atlı* (14/1) 'adlı', *balaklı* 'malaklı' (40/8), *canlı* (76/29), *cemalli* (142/24). Bunun yanında *atlıg* 'adlı, ... adında' kelimesinde /g/ korunmuştur.

II. Morfolojik Yapılar

Lehçeler arası art zamanlı ilişkilerin tespit edilmesinde morfolojik unsurlar, fonetik yapılardan daha fazla önem kazanmaktadır. Arap harfli metinlerdeki fonetik ikilikler özelliklerin tespitini zorlaştırmakta ve çeşitli tereddütlere yol açmaktadır. Örneğin; söz başındaki /k/'lerin durumu bu konuda tipik bir örnek teşkil eder. *Kef* harfinin hem /k/'yi hem de /g/'yi karşılamasının bu kelimelerin okunuşunda ikilikler yarattığına yukarıda temas edilmişti.

Morfolojik yapıların karşılaştırılmasında alfabeden kaynaklanan güçlükler en aza inmektedir.

Mahdumkulu Divanı'nda fonetik yapılar yanında kimi morfolojik yapıların da Çağataycadan ayrıldığı ve Türkmençe eklerin kullanıldığı görülür. Eski Anadolu Türkçesinde {-AcAk}, {-yor}, {-AsI} ekleri başta olmak üzere birçok morfolojik yapı Anadolu'da oluşmasına rağmen birtakım yapılar da Hazar ötesi Oğuzcasından taşınmıştır. Bu yapılar, iki lehçe arasındaki yapısal bağları gösterir.

1. Zamir n'sinin kullanımı:

Çağatay Türkçesi metinlerinde genellikle rastlanmayan zamir n'leri (Eckmann 2003: 66) *Mahdumkulu Divanı*'nda hemen hemen kurallı olarak görülmektedir. Bu konuda Türkmençe, Çağatay yazı diliyle yazılmış olmasına rağmen ondan ayrılır: *tahtına, mescidine, yerinde* (5/23, 24) *kullugına* (17/16).

2. {-dIkçA} zarf fiili:

Türkiye Türkçesinde 15. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan ve {-dIk} sıfat fiili eki ile eşitlik hâl ekinin birleşerek kalıplaşmasından oluştuğu açıkça görülen Oğuzcaya has bu zarf-fiili ekine (Yüce, 1999: 92) *Mahdumkulu Divanı*'nda da birkaç örnekte rastlanır:

- karrıdıkça koldın gitdi insafım* (17/1)
esdikçe ev artdır dünyanıñ yeli (27/9)
işini daşdın alur terfendikçe kâm alur (46/4)
aylandıkça "gezip dolaştıkça" (219/5)
bardıkça "vardıkça, ulaştıkça" (104/22)

3. {-IcAk} zarf-fiili:

Özellikle Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça rastlanan ve Oğuzca olduğu bilinen (Yüce 1999: 58) {-IcAk} zarf-fiili eki *Mahdumkulu Divanı*'nda bir örnekte görülür:

- Er öliceğ hengâm kalur devranlı* (26/3)

4. -bil yeterlilik fiili:

Kıpçak ve Karluk lehçelerinde yeterlilik fiili olarak genellikle *al-* kullanılır. *Mahdumkulu Divanı*'nda *al-* biçimine rastlanmazken, onun yerine Oğuzcada kullanılan *bil-* şekline yer verilir.

yoldaş bolan yatabilmez zârımdan (29/15)

şâd gelenler dutabilmez özini (29/27)

niçeler gözsizdür görebilmezler (105/35)

baturmışın geçebilmen neleyin (102/20)

verzişin yok yaşsın gidebilmez sen (221/25)

5. {-AcAk} sıfat-fiili:

Anadolu sahasında 15. yüzyıldan sonra yaygınlaşan ve Osmanlı Oğuzcasına has {-AcAk} sıfat-fiil ekine *Mahdumkulu Divanı*'nda birkaç kelimedede rastlanır. Türkiye Türkçesinde bile 15. yüzyıldan sonra geliştiği bilinen bu yapının *Mahdumkulu Divanı*'nda görülmesi, ekin Ortak Oğuzca dönemiyle ilgili önemli bir ipucudur.

tamuğlık bolacak canlar anda bar (40/24)

gelecek rızk 216/18

gelecekge (21/5)

6. {+I} Belirtme hâli eki:

Oğuz Türkçesinde belirtme hâli eksiz gövdelere {+I} olarak gelmektedir. Eski Türkçedeki {+nI} belirtme hâli kimi lehçelerde ve kalıplaşan örneklerde görülmesine rağmen yaygın ve kurallı şekil {+I}'dır. Günümüz Türkmen Türkçesinde de görülen bu yapı *Mahdumkulu Divanı*'nda ünsüzle biten belirtme hâli eklerinde rastlanır:

arşı (80/3) *asmanı* (20/18) *atı 'atı'* (185/7) *bili 'beli'* (138/16) *gamı* (218/3)

kolu (60/12) *menzili* (213/1) *namazı* (52/9).

Bunun yanında, ünlüyle biten sözlerde, kimi çoğul ve iyelik ekli tabanlarda Çağatay yazı dili etkisi ile {+nI} biçimine rastlanır:

zer töküp kullarnı kollanıp (2/11), *yazukımnı yâda salıp* (4/3), *ten üstünde*

tabiblerni iglerler (11/4), *dünyanı koyup ahret azmin etdi diyp* (11/15), *ejder-*

hanı (42/8) *atlasını* (61/23) *gamını* (207/10).

III. Sözlüksel (Leksik) Ögeler

Mahdumkulu Divanı'nda dil içi özellikler gösteren konulardan biri de sözlüksel ögelerdir. Divan'da hem Oğuz grubunun hem de Uygur-Karluk grubunun söz unsurlarına rastlarız. Bu kullanımlarda daha çok Oğuzca unsurların baskınlığı dikkati çeker. Burada örnek teşkil eden birkaç kelime üzerinde durulmuştur.

▪ *ata-baba*

Genel Türkçede “baba” anlamına kullanılan *ata* sözcüğü, *Mahdumkulı Divanı*’nda yaygın olarak görülür. Bunun yanında yalnızca Türkiye Türkçesine has olan *baba* sözünün bir yerde geçmesi dikkat çekicidir. Günümüz Türkmencesindeki *kāka* «ba-ba» sözüne *Mahdumkulı Divanı*’nda rastlanmamaktadır.

▪ *çın-hakikat-gerçek*

Divanda, daha çok Çağatayca’da *çın* ‘gerçek’ (<Çin. *chên* ‘dürüst, doğru’) sözü yaygın olarak (28 yerde) kullanılır. Arapça alıntı *hakikat* sözü ona göre daha az (11 yerde) görülür. Bunlar yanında, Batı Oğuzcasında yaygın ve kurallı olan *gerçek* sözüne iki yerde rastlanmıştır.

Tabii, bu oranlara, vezin ve kafiye gereği kullanımları göz önünde bulundurarak yaklaşmak gerekir. Fakat günümüz Türkmen yazı dilinde bulunmayan *gerçek* sözüne rastlanması önemli bir veridir.

▪ *kardeş-doğan*

Mahdumkulı Divanı’nda *kardaş* kelimesi 22 yerde geçerken, bugünkü Türkmence de kullanılan *doğan* sözü yalnızca 3 defa görülmektedir. *kardaş* / *kardeş* şekilleri yalnızca Oğuz dillerinde olduğuna göre, bu sözün Oğuzca bir saklantı olduğu anlaşılmaktadır.

kardeş anlamında, Özbekçede *tuğışken* ve *birader*, Yeni Uygurcada *kerindeş* ve *ini* yer alır.

▪ *burun-evvel-öñ*

Zaman bildiren çekim edatlarından olan *öng* *Mahdumkulı Divanı*’nda genişlemiş türevleriyle görülür: *öñin*, *öñinde*. Arapça kopya sözcük *evvel* ‘önce’ nin yerine kullanılır.

Çağatayca *burun* sözü de yaygın değildir. Çağatay edebi etkisinin hissedildiği bir gazelde görülür.

▪ *sarı-doğru*

Mahdumkulı Divanı’nda Çağataycada yaygın olarak kullanılan *sarı* “-A doğru” edatına rastlanır. Bunun yanında, Oğuz lehçelerindeki *doğru* şekli de hemen hemen aynı oranda görülmektedir.

SONUÇLAR

1. Oğuz lehçelerinin oluşumlarının incelenmesi yalnızca tarihî-kronolojik açılarından değil, aynı zamanda karşılaştırmalı dilbilimsel yöntemlerle yapılmalıdır.

2. Oğuz lehçeleri, aynı ana lehçe grubundan çıkmış olmakla birlikte, değişik coğrafyalarda, türlü etkenlerle adeta yeniden oluşmuş yazı dilleridir.
3. Türkmen Türkçesi, Oğuzcanın referans lehçesidir. Bu lehçenin artzamanlı tarihî-leksikolojik verilerinin tespit edilmesiyle Oğuz lehçelerinin dil ilişkileri daha da aydınlatılacaktır.
4. Türkmencenin en önemli tarihî metni olan *Mahdumkulı Divanı*, Türkmence yanında diğer Oğuz lehçelerinin de tarihî dönemlerdeki morfolojik oluşumlarını göstermesi bakımından son derece önemli bir eserdir. Bu eserde, Anadolu Oğuzcasına özgü sayılan *-AcAk* sıfat-fiili, *-dlkça* zarf-fiili gibi yapıların bulunması, Türkiye Türkçesinin morfolojisi ile ilgili bilgilerimizi tekrar gözden geçirmemizi mecbur kılmaktadır.
5. *Mahdumkulı Divanı*'ndaki ikili unsurlar, Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönem eserlerinde görülen *olga-bolga* meselesini de yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir.
Kanaatimizce, 13. yüzyıldaki bu karışık dilli eserleri yazanlar, Uygur Türkleri değil, Harezm'de yazıyı öğrenmiş ve bu bölgedeki karışık dilli Oğuzcayla metin oluşturmuş Oğuz asıllı yazarlardır.
6. Oğuz lehçelerinin dil içi ilişkileri, yazı diline ait metinler yanında konuşma dillerine, ağızlara da başvurularak aydınlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2010), "Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi", *Türkölük Bilimi Araştırmaları-Journal of Turkology Research*, Uluslararası hakemli dergi, 28. Sayı/Volume, 2010-Güz/Autumn, s.15-29.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1960), "Kaşgari'den Notlar III: Oğuz Lehçesi Üzerine", *TDAY-Belleten*, s. 23-48.
- ECKMANN, János (2003), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- GABAIN, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004), "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Unsurlar", *Eski Anadolu Türkçesi*, (Haz. Prof. Dr. Gürer Gülsevin-Doç. Dr. Erdoğan Boz), Ankara: Gazi Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1975), *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (2002), *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARAY, Mehmet (1996), *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜMER, Faruk (1992), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- TEKİN, Talât (1999), *Türk Dilleri, Giriş*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talât (2008), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Talât - Mehmet ÖLMEZ - Emine CEYLAN vd. (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara: Simurg Yayınları.

TURAN, Osman (1993), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

YILMAZ, Hayati (2005), *Mahdumkulu Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

YÜCE, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 23, İstanbul: Simurg Yayınları.